

ویلیام ناگس داریسی

در سال ۱۸۵۵ میلادی یک زمین شناس انگلیسی به نام لفتیس برای نخستین بار جهت کشف نفت در ایران شروع به فعالیت کرد. (۱)

در سال ۱۸۷۲ بارون ژولوس دورویر قراردادی با امیرزاده حسین سپهسالار صدراعظم ایران منعقد کرد که براساس فسل پازدمس آن حق معترضه کشف و استخراج معادن زغال سنگ و آهن و مس و سرب و نفت و گلبه منابع معدنی کشور به جن طلا و نقره در اختیار دورویر گذارده شد. فرزند دورویر به دلیل مخالفت عمومی مردم و برخی از روحانیون و سیاستمداران مملتی گردید و به اجرا گذارده شد. (۲)

در سال ۱۸۷۷ به موجب فرمانی از طرف ناصرالدین شاه مالکیت معادن مس، سرب، کات، کبود، کوه سنگ و نفت کویر خورین درستان به مدافع علی اکبر امین معاهده واگذار گردید. (۳)

در سال ۱۸۸۲ یک شرکت انگلیسی به نام «هوتز» امتیازی برای استخراج نفت دالکی واقع در نزدیکی بوئس کرد. این شرکت حلاً به ناکام رسید و تا ششم ماند. (۴)

در سال ۱۸۷۸ جولوس دورویر که قراردادی با ایران مملتی شده بود، دست از دعای خود برداشت و امتیاز تأسیس «بانگ شفتشاهی» که امتیاز استخراج معادن نیز در آن کتجداد شده بود را دریافت داشت.

در سال ۱۸۹۰ دولت ایران امتیاز استخراج و بهره برداری معادن نفتی ایران را به یک شرکت انگلیسی به نام «شرکت معادن ایران» واگذار نمود. امتیاز این شرکت به دلیل عدم دست یابی به نفت و کمی سرمایه و گرانگی حمل و نقل پس از سه سال لغو گردید. (۵)

در سال ۱۸۹۲ ژاک دورویرگان باستان شناس فرانسوی گزارش مفصلی درباب وجود نفت در غرب و جنوب غربی ایران نوشت که در «رویه» خدان سال در نشریه ای به نام «مسائلنامه معادن» منتشر گردید و توجه سرمایه داران بزرگ را به خود معطوف داشت. (۶)

در ژانویه سال ۱۸۹۶ فرمانی به امضای مظفرالدین شاه رسید که به موجب آن اجازه استخراج نفت در مملتی سه گانه تکاب، گچسور و کلاسیان و مازندران به محمولتی خان تکابنی واگذار گردید. (۷)

امتیازنامه داریسی

ویلیام ناگس داریسی یک انگلیسی مهاجر بود که پس از ورود به اسرائیلیا با کشف یک زمین طلا در ترمند شده بود. داریسی پس از آگاهی از پادشاهی امروگان به وجه منابع نفتی در ایران آگاه شد. به همین جهت چندتن

سابقه

نفت

دولت

ایران

از: مجید تفرسی

هوارد بیچ

از متخصصان زمین شناسی را به ایران فرستاد که آنها پس از مدتی در حوالی قصر شیرین و شوش موفق به کشف نفت گردیدند. (۸)

در پیست و هشتم ماه مه ۱۹۰۱ داریسی امتیاز اکتشاف و استخراج نفت در تمام ایران به استثنای پنج استان شمالی (آذربایجان، گیلان، آذربایجان، خراسان و مساندان) را که تحت نفوذ روسها بود به مدت شصت سال از تاریخ امضا، قرارداد به دست آورد. (۹)

شازده جرد از متعلق خالص حاصله از این امتیاز عاید دولت ایران گردید. طالب این جاست که داریسی خود هیچ گاه به ایران نیامد. این امتیاز را اوکیل وی «الفرد ماریوت» امضا نمود. البته داریسی این امتیاز را بدون مقدمه نگرفت بلکه در ابتدا ماریوت را در فوریه ۱۹۰۱ به ایران فرستاد تا هم در آینده ماریوت را در مورد وقت با تایید او قرارداد استخراج نفت در ایران منعقد شود و هم مقدمات قرارداد قول داد که وزیرش را در این مورد جلب کند. ولی بعداً با مخالفت روسها، امضای قرارداد کمی به تأخیر افتاد.

ماریوت با دادن مبالغ رشوه این مسأله را حل کرد کسانی که رشوه گرفته عبارت بودند از: سرژا علی اسفرخان (نایب سهای معادن ده هزار لیبره)، میرزا نصرالله خان مشیرالدوله و مهندس السالک (هریک سهای به مبلغ پنج هزار لیبره).

در راه اجرائی قرارداد یک مشکل مهم وجود داشت: نمایندگان داریسی مجبور بودند به طور جداگانه با خوانین بختیاری و شیوخ عرب خوزستان قراردادی امضا کنند. چرا که برای دست یابی به اراضی مناطق آنها، اراضی نسوین و شیوخ و خوانین جنوب آلامی بود. چون آنها چندان اعتنایی به مقررات حکومت مرکزی نداشتند و برای خود حق جداگانه ای قائل بودند. بنابراین سهای نیز به خوانین بختیاری و شیوخ عرب خوزستان واگذار گردید و استخراج نفت پس از مدتی آغاز شد. (۱۰)

قرارداد ۱۳۱۲ (۱۹۳۳)

در تاریخ ششم آذر ۱۳۱۱ (نوامبر ۱۹۳۲) به دنبال انتشار بیلابیل شرکت نفت که حاکی از تقابل فاضل سودا ایران از نفت بود، ایران قرارداد داریسی را به طور یک جانبه مملتی اعلام کرد (۱۱). البته این اقدام بدون مقدمه صورت نگرفته بود. به طور کلی موارد اختلاف میان دولت و کمپانی نفت به این ترتیب بود:

۱- دولت ایران علاوه بر داشتن حق امتیاز، سهام دار کمپانی فرست اسپریتش (شرکت عملیات حفاری نفت) به شمار می رفت. به همین جهت شرکت برای گاستن از

علاوه بر قرارداد با دولت ایران، نمایندگان «داریسی» مجبور بودند قراردادها را جداگانه ای نیز با خواتین بختیاری و عرب خوزستان امضاء کنند.

* قرارداد ۱۳۱۲، امتیاز رو به اتمام داریسی را به مدت ۶۰ سال دیگر تصدیق کرد و تعلق یافتن منابع نفتی به ایران جلوگیری نمود.

سودایران، نفت خام را در کمپانی بختیاری می فروخت و آن کمپانی نیز بدون هیچ تغییری نفت خام را هشت برابر قیمت به شرکت نفت واگذار می کرد و بدین ترتیب خسارات زیادی متوجه ایران می گردید.

۲ - کمپانی فرست اسکویاتین مالک مخازن شرکت های دیگر مانند بختیاری و بختیاریها و شیوخ عرب را به حساب معارج خود می آورد که از سومه ماه دولت ایران کشته شد.

۳ - شرکت هرماله بلیفی به عنوان استهلاک مورسات

مذاکرات، قرارداد ۱۹۳۳ به امضاء رسید و در تاریخ هفتم فرورد ۱۳۱۲ مورد تصویب نهائی مجلس قرار گرفت.

هر چند که لغات شدید و بیحد و جسور انگلستان معضات ادامه داشت ولی قرارداد ۱۹۳۳ ظاهراً منتهای برقرارداد داریسی داشت.

در این قرارداد وسعت حوزه امتیازی شرکت به یک چهارم تقلیل یافت و سهم ایران از عواید نفت ۱۶ درصد به ۲۰ درصد رسید. همچنین مالیاتی حدود ۷/۵ تا ۵٪ شلیک می

محلیه حالا از نفت آنجا منتفع می شدند شرکت باید پنجاه مچانا همین مقدار نفت را که آگاهی سابقاً جمع می کردند حالا هم بدهد این مقدار باظهار خود آنها و بتصویق حکومتی محلیه معین خواهد شد.

فصل چهارم - دولت علیه متعهد میشود که اقدامات لازم در حفظ امنیت و اجرای مقصد این امتیاز و اسباب و آلات و ادوات مذکوره فرقی بعمل آورد و کالک کالک نامه ها و اجزای علمی و دکالی شرکت را در تحت حمایت مخصوصه خود گرداند و چون دولت علیه این تکالیف خود را ادا کرد صاحب امتیاز و شرکتهای تشکیل شده دیگر هیچ اسم و رسم و مقایله خسارت از دولت علیه ندارند.

فصل پنجم - در صورتیکه این طریق متعاضدین و متعاضد و اختلافی در توافقی و ترجه بین امتیازنامه و کالک در باب حقوق و مسئولیت طرفین مشایره اتفاق افتد حل مشکل و مسئله در تهران بود حکم بر وجه خواهد شد. در حکم بنویسد طرفین معین خواهند شد و نیز آن دو حکم لیل از مبادرت بر افرقه حکم ثالث را معین خواهند کرد حکم آن دو حکم و یا در صورتیکه حکمین مزبورین متفق نشوند حکم حکم ثالث قطعی خواهد بود.

فصل مزبورین - این امتیازنامه در سوره خه فرانسسه نوشته شده و بجهان معضون فرانسسی ترجمه شده است و اگر اختلافی در معضون این امتیازنامه معین در زبان حاصل شود متن فرانسسه اولویت دارد و بان متن باید رجوع کرد.

هر تن نیز به ایران تعلق گرفت و حق انحصاری لوله کشی در خلیج فارس از دست شرکت خارج شد. همچنین کمپانی انهد نمود از تعداد کارشناسان خارجی بکاهد و به جای آنها از اتحاد ایران سوه جوید. اینها بخشی از مزایای نفتی قرارداد بود که اکثر آنها عملاً اجرا نشد.

در این قرارداد حقوق بزهی مثل آثار این نیز زیبا گذارده شده بود. شرکت نفت انگلیسی و ایران از کلیه معارضهتای و درامتی گسکی سوه می ست. هر چند طایفه دست سوه حوزه عملیاتی شرکت محدود بود ولی این حق آن داده شد. سوه بهترین و اصلی ترین منابع نفتی ایران سوه جوید. کمپانی حق نداشت در جهت رشد و تسهیل فعالیتهای خود به ساخت رادمان، بنفر و هرگونه وسیله ارتباطی دیگر مبادرت ورزد.

مهمترین نکته ای در قرارداد ۱۹۳۳ در سهر ایران گنجانیده شده بود. تصدیق امتیاز داریسی بود. این قرارداد امتیاز رو به اتمام داریسی را برای مدت شصت سال دیگر تصدیق نمود و از تعلق یافتن منابع و امکانات نفتی به ایران جلوگیری نمود.

پراخت نمایند ولی شرکت نفت از اجرای این قانون طوره سرقت.

۴ - پس از بهره برداری از منابع نفتی، شرکت از پراخت سوه سهام دولت ایران به لایلی مختلف خوداری می کرد.

۱۰ - شرکت بدون دلیل قانونی، درصد از درآمد خود را به خواتین بختیاری می داد و بعداً این سه درصد را از دولت ایران مطالبه می نمود. (۱۶) در صورتیکه طبق قرارداد لغت شرکت می بایست در صورت فرار گرفتن اراضی مردم در

واستزاید نخواهد بود ولی بشرطی که دولت علیه هیچ کس اجازه ندهد که لوله های نفت طرف، و دهانه ها و سواحل جزیری ایران تأسیس نمایند.

فصل ششم - تمام اراضی که صاحب امتیاز واگذار شد و همچنین اراضی که صاحب امتیاز بجهت فصل سوم استهلاک خواهد کرد و همچنین تمام محصورات آنها که بخارج رسد شل شود از متروحه مالیات و عوارض درمخت این امتیاز نامه معاف خواهد بود و تمام اسباب و آلات لازم برای تفتیش و تخصص واستراخ معادن و وسطه آلات کالک بجهت تأسیس لوله ها در وقت دخول باران بپهوجرم هم ازبوجه طرفی شرکت و عوامند پراخت.

فصل هفم - این صاحب امتیاز از یکطرف و شرکشی که تشکیل کند از طرف دیگر قرارداد خواهد شد که یکماه بعد از تاریخ تأسیس رسمی شرکت اول صاحب امتیاز تکلیف است مبلغ بیست هزار لیره انگلیسی نقداً و بیست هزار لیره دیگر سهام پرداخته شده بدولت علیه بدهد علاوه بر آن شرکت تمام شرکت های که تأسیس خواهند شد تکلیف خواهند بود که از متعلق خاص سرمایه خود سدی شتازده بدولت علیه سال بسال گزارش می نمایند.

فصل دوازدهم - سله و فله که در تأسیسات فوئلی کاری کند باید ترتیب اولویت داشته باشد باقیاتای علمی از لیل و هندرس و سملق و میاشین و فصل سیزدهم - در تمام جاهاتیکه مدخل شود که از

گزیده متن قرارداد ۱۳۱۶ (عربی) داریسی

امتیاز نفت و موم طبیعی معنی نامین وقت اعلی حضرت شاهنشاهی از یکطرف و ولیم کنکس داریسی را نشیبه شرفلین نوره ۲۲ گرس و زر (من بعد در تمام امتیازنامه قبویهای اساسی و محل توقف دیگر مختصراً صاحب امتیاز بخواهند شد) از طرف دیگر موافق این امتیازنامه تفصیلی ذیل مقرر شده است.

فصل اول - دولت اعلی حضرت شاهنشاه ایران بمرحبه این امتیازنامه اجازه مخصوصه بجهت تفتیش و تخصص و پیدا کردن و استخراج و بسط دادن و حاضر کردن برای تجارت و نقل و فروش مخصوصه ذیل که عبارت از گاز طبیعی و نفت و کبرو موم طبیعی باشد در تمام مساحت ملک ایران در مدت شصت سال از تاریخ امروز اعطاء میشود.

فصل دوم - صاحب این امتیاز داری حق بالاتصاخر کنسید لوله های لازم در هر چه زمانه نفت و کبرو غیره تاخلیج فارس و کالک کالک لازم لوله های فوق بجهت توزیع و تقسیم و تفتیش بجایهای دیگر خواهد بود و کالک کالک بنای جاهای نفت و حوض حاصل تلمبه و مواقع جمع و تقسیم و تأسیس کارخانه و غیره از هر چه که لازم باشد خواهد داشت.

فصل ششم - قطع نظر از آنچه در فوق ذکر شده این امتیاز شامل ولایات آذربایجان و گلان و عازندران و خراسان

و معاینات آلات پراخت می کرد که طبق قرارداد قانونی بود.

۴ - شرکت نفت را به طور غیرقانونی ارزاتر به

انگلسان می فروخت.

۵ - در مواقع اختلاف بدون رجوع به مرجع فی صلاح شرکت مواد قرارداد را به فتح خود تفسیر می نمود.

۶ - رجوع تعداد فرقیال کنترل کارگران و کارمندان خارجی که علاوه بر مضرات اقتصادی و اجتماعی موجب اختلافات سیاسی و انتظامی می گردید.

برای مثال در ۱۹۲۰ حکمگی که کارگران خارجی برای (زید) مینامد اعتراض نمودند. کنسول انگلیسی در پیوسته با کشتی جنگی و افراد نظامی وارد بندر شد و با تهدید کارگران را به کافر برداشت. این عمل سالی مستمرگانه بود. نوشته بزرگ به حمایت و استقلال ایران به شمار می رفت.

۷ - طبق قرارداد شرکت حق داشت برای استفاده داخلی در کارهای خود خطوط نفتی و تکراری احداث کند ولی آنها به سوه استفاده از این مامده با ایجاد بست قوی باخارج از ایبدان را بسط داشتند.

۸ - طبق قانون مالیات بر درآمد شرکتهای موظفه بودند بابت معارضه که در فرایان انجام می دهند ۲ درصد مالیات

حوزه فعالیت شرکتند اراضی را خریداری کرده و چیران خسارت نمایند.

پس از افکار امتیازنامه داریسی شرکت نفت انگلیسی و ایران نامه اعتراضی آمیز به دولت نوشت و تقاضای اجرای قرارداد را نمود.

متقاضیان این دولت انگلیسی ایران را تهدید به حمایت از متافع خود کرد ولی بی نتیجه ای اعلام داشت.

دولت ایمراتوری انگلیسی در صورت لزوم ترییدی نخواهد کرد که تصمیمات مقتضی برای حمایت از متافع می تواند بداند. خلاصه آنکه بگوید (۱۳)

در همین جهت انگلستان به شورای امنیت شکایت برد و طرف اول جهانی مرکب از علی اکبر داور وزیر دادگستری، حسین علاء رئیس بانک ملی و نصرالله نراقده ساینسکی دولت ایران انتخاب و در ۱۸ مناسبر ۱۹۳۳

عزت سوهند تا در شکایت انگلیسی پاسخ دهد (۱۴)

پس از انجام مذاکرات در مجمع ملل و به وساطت دکتر پش وزیر امور خارجه چکسلاوی. طرفین توافق کردند که

مذاکرات برای عقد قرارداد جدید در تهران آغاز کرد پس از مدتی نمایندگان کلا ش کت به تهران آمدند و بعد از چند هفته

سابقه نفت در ایران

فرورداد ۱۹۳۳ با اصرار و پشتپنشی شخص رضاشاه به امضاء رسید چنان که حسن تقی‌زاده وزیر دارایی وقت نیز در مجلس پانزدهم، هنگام بررسی اعتبارنامه نمایندگی خود بر این نکته تصریح کرده و مجربان دولتی را در این امر فقط آلت امری قرار داد فرمود (۱۶).

البته انگلیسی‌ها برای تأکید بر امضای قرارداد کشتنهای جنگی فاتح خود در جنگ جهانی اول را به خلیج فارس فرستادند و در داخل نیز از طریق ایجاد جو ارباب به وسیله دولت دست نشانده خود زمینه را برای امضای قرارداد جدید از هر نظر مهیا ساختند (۱۷).

لایحه الحاقی کس - گلشایبان

در مهرماه ۱۳۳۶ مجلس قانونی تصویب کرده که دولت را مکلف می‌نمود در کلیه مواردی که حقوق ملت ایران نسبت به منابع ثروت کشور تسبیح شده است، اطلاق حق نماید.

پس از مدت کمی از تصویب این قانون، دولت اقدام با شرکت نفت وارد مذاکره شد و نماینده‌ای از لندن خواست که به تهران بیاید و مذاکرات را برای امرای قانون شروع نماید. به دلیل مسامحه‌ای که شرکت در فرستادن فاتح خود نشان داد و روید نماینده‌ای از طرف دولت قوام عملی کردید و همسر گریه یکی از اعضای هیات مدیره شرکت نفت

برای عصور ۲۱ - نفت شاه ۲۲ - شرکت‌های وابسته ۲۳ - تغییرات اساسنامه ۲۴ - ذخایر شرکت ۲۵ - خطوط هوایی و تلگرافی و تلفن و غیره (۱۸).

ادعاینامه‌ای که مبنی بر مطالب فوق بود در اولین جلسه از نخستین مذاکرات که در تاریخ هشتم مهرماه ۱۳۳۷ تشکیل شد به نمایندگان شرکت تسلیم گردید.

مدت کمی بعد از ختم دوره اول مذاکرات، حکومت وزیر سابق و ساعد مأمور تشکیل کابینه گردید. عسقلین گلشایبان نیز به سمت وزیر دارایی تعیین شد. در همین هنگام (اوایل بهمن) گس بار دیگر وارد تهران شد.

مذاکرات کس - گلشایبان در سه مرحله انجام گرفت:

مرحله اول: ۱۳۳۷/۱۱/۲ تا ۱۳۳۷/۱۲/۲۵

مرحله دوم: ۱۳۳۸/۱/۱۹ تا ۱۳۳۸/۲/۲۶

مرحله سوم: ۱۳۳۸/۲/۲۶ تا ۱۳۳۸/۳/۲۰

به این دور از مذاکرات رتوس مطالب پیشنهادی ایران در دو بخش عمده تقسیم می‌شد: ۱- تأمین نظارت دولت ایران بر کلیه عملیات شرکت سابق از اکتشاف و استخراج و حمل‌ونقل و تصفیه و توزیع در ایران و خارج ۲- تسبیح ساری (پنجاه - پنجاه) منابع حاصل از تمام مزیسات و دستگاه جهانی شرکت نفت. (۲۱)

سرمداران شرکت نفت انگلیس و ایران و به خصوص

مدتی قرارداد الحاقی و گس - گلشایبان در تاریخ ۲۶ تیر ۱۳۳۸ به امضاء رسید و به مجلس تصویب گردید (۲۲).

قرارداد الحاقی در همان روز به مجلس پانزدهم ارائه شد. دولت تصور می‌کرد که می‌توان به سرعت آن را تصویب نمود چرا که تنها در روز به پایان مجلس پانزدهم باقی مانده بود. مذاکرات مخفیانه دولت و شرکت نفت کم‌وبیش به گوش بعضی از نمایندگان رسید و بود و لذا امکان تصویب آن بعد به نظر می‌رسید. (۲۳)

مجلس پانزدهم پس از چند روز بررسی این لایحه را مسکوت گذارد و موقوف به تشکیل مجلس شانزدهم کرد. حدود یک سال بعد نفت تشکیل گردید.

در مجلس شانزدهم به پیشنهاد بعضی از نمایندگان کمیسیونی موسوم به کمیسیون نفت تشکیل شد که رئیس آن دکتر مصدق و هم‌رئیس آن حسین مکی بود. (۲۴)

دولت علی‌متصور که پس از تشکیل مجلس شانزدهم به روی کار آمده بود پس از مدتی سقوط کرد و رژیم آرا مأمور تشکیل کابینه گردید. کمیسیون نفت پس از تشکیل وزارت دارایی تقاضای کلیه پرونده‌های مربوطه به نفت را اعم از محرمانه و عادی نمود.

در روز بیستم مهرماه ۱۳۳۹ دکتر مصدق و چند نفر از

* از روز تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت ایران، شرکت‌های آمریکایی به تکاپو افتادند که بر نفت ایران مسلط شوند.

* در سال ۱۹۲۵ هنگامی که کارگران خارجی شرکت نفت برای ازدیاد دستمزد اعتصاب کردند، کنسول انگلیس در بوشهر با کشتی جنگی و افراد نظامی وارد بندر شد و با تهدید کارگران را به کار باز گرداند!

انگلیس و ایران در هنگام صادرات ارواحیم جیبی (حکیم الملک) وارد تهران گردید پس از آن که مذاکرات نفت به نتیجه نرسید کس ایران را ترک نمود. ولی در اوایل مهر ۱۳۳۷ ده ماهه از طرف شرکت به تهران آمد و پس از چند جلسه مذاکره با پادشاهی حاوی نظریات دولت به او تسلیم گردید (۱۸).

در پایان جلسات نماینده شرکت اظهار داشت که بر اثر این مذاکرات به نظریات دولت ایران واقف شده و به لندن خواهد رفت تا همکاران خود را از جریان مذاکرات آگاه سازد. نظریات ایران در طی این مذاکرات از کشتنهای مختلفی درباره تحفظات نفس انگلستان تشکیل شده بود که رئیس آن دربار مطالب زیر بود:

۱- تفاوت بهای طلا ۲- مالیات دولت انگلستان ۳- محدودیت سود سهام شرکت ۴- فرار داد فروش با نیروی دریایی

انگلستان و شرکت‌های آمریکایی در موانع نفتی که در عملیات شرکت تصرف می‌نمودند مکرر بازرسی مالی و اطلاعات مالی ۵- صادرات نفت خام ۶- تأسیسات فرارخ از ایران ۹- قیمت مواد نفتی ۱۰- تأسیسات پخش نفت ۱۱- تقلیل هزینه‌های جاری و هزینه‌های کارمندان و کارگران ایرانی ۱۲- جلوگیری از تلف شدن گاز ۱۳- مقاطعه کاران ۱۴- بنسبت ۱۵- مدت امتداد ۱۶- مبنای قیمت ۱۷- مالیات ۱۸- معافیت ۱۹- سهام شرکت ۲۰- اصرار ۲۱- فروش نفت

نمایندگان دولت رژیم آرا را در دربار نفت استیضاح کردند. هنگام طرح استیضاح رژیم آرا صریحاً اظهار داشت که با قرار داد الحاقی موافق بود و از آن دفاع خواهد کرد. یک هفته بعد مجلس در جلسه علنی خود رایج به استیضاح آرا سکوت داد. کمیسیون نفت نیز خواهش از استیضاح دولت رژیم آرا (۱۹/۱۳۳۸/۸) به مجلس گزارش داد که قرار داد الحاقی ساعد - گس (کس - گلشایبان) برای استیضاح حقوق ایران کافی نیست و مطالب خود را به این ترتیب با آن اظهار داشت:

۱- کمیسیون نفت که طبق تصمیم ۱۳۳۹/۲/۳۰ مجلس شورای ملی تشکیل شده است، پس از مذاکرات و مطالعات و به این نتیجه رسید که قرار داد الحاقی ساعد - گس کافی برای استیضاح حقوق ایران نیست، لذا مخالفت خود را به این اظهار می‌دارد، یک هفته بعد بنابر نظر کمیسیون به تأیید مجلس نیز رسید. (۲)

ملی شدن صنعت نفت ایران

در چهارم آذر ۱۳۳۹ طرحی از جانب چند نماینده به شرح زیر به مجلس شورای ملی ارائه گردید:

به نام سعادت ملت ایران و به منظور کمک به تامین صلح جهانی امضاء کنندگان لایحه پیشنهاد می نمایند که صنعت نفت ایران در تمام نقاط کشور بدون استثناء ملی اعلام شود یعنی تمام عملیات اکتشافی، استخراج و بهره برداری در دست دولت قرار گیرد.
حاجری زاده - الهییار صالح - دکتر شایگان - دکتر محمد مصدق، حسین مکی (۲۶) این پیشنهاد به تصویب کمیسیون نفت رسید.

رژم این پیشنهاد نه تنها موجب سرخوردگی بریانات موثر در جهت ملی شدن صنعت نفت نگردید بلکه آن را تشدید نمود پس از دو لایحه الحاقی، انگلیس عمومی بر علیه شرکت نفت و به طرفداری از ملی شدن صنعت در تهران بسیج شد. آیت الله کاشانی طی بیانیه ای ضمن دفاع از ملی شدن صنعت نفت در سراسر کشور از مردم خواست با پا فشاری در بهره ملی نبردن صنعت نفت طرفداران شرکت نفت در مجلس را به اطاعت از افکار عمومی وادار کنند (۳۷) در همان روز بیست و ششم فرماده، که لایحه الحاقی در مجلس رسماً رد شد. طرح به امضای یازده نفر از نمایندگان درباره ملی شدن صنعت نفت تقدیم مجلس گردید، ولی چون امضای کافی نداشت مطرح نشد. (۳۸)

در این هنگام رژیم آرا به طور مستقل و مخفیانه با شرکت نفت انگلیس و ایران وارد مذاکره شده بود تا قرار دادی مشابه قرارداد نفی میان دولت خربشان سعودی و شرکت آرامکو بر مبنای درآمد یک دوم هر یک از طرفین از نفت به امضاء رساند. (قبل توجه است که تا آن هنگام سهم شرکت از عواید نفت تقریباً پنج برابر سهم دولت ایران بود.)

رژم آرا فرصت آن را نیافت که بتواند قراردادی با کمپانی نفت امضاء کند و در تاریخ شانزده اسفند ۱۳۲۹ به دست خلیل قهسبسی از اعضای فاشیان اسلام به قتل رسید (۳۹) فردای آن روز کمیسیون نفت به اتفاق آراء اصلی ملی شدن صنعت نفت در سراسر کشور را پذیرفته و تصمیم خود را طی یک ماده واحد و دو تبصره به مجلس ارائه نمود. مجلس شورا در جلسه بیست و چهارم اسفند ۱۳۲۹ به اتفاق آراء آراء تصویب کرد و عین ماده فوق نیز در تاریخ ۲۹ اسفند به تصویب مجلس سنا رسید. (۴۰)

قرارداد گسرسیوم

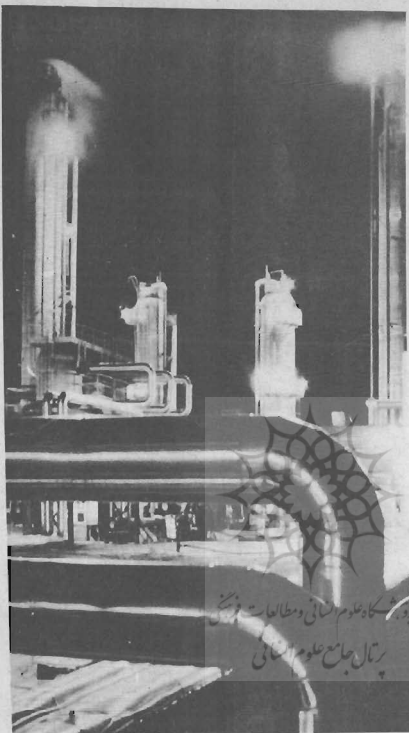
از همان روز تصویب قانون ملی شدن صنعت نفت، شرکتهای آمریکایی به تگابو افتادند که بزرگترین ایران را که تازه از بیخ انگلیس رها شده بود از طریق مزایده دولت ایران، مسقط شوند.

سختگیری شرکت نفت تکران آمریکا گفت، اگر دولت ایران بهره برداری از منابع نفت خود را به مزایده بگذارد کلیه شرکتهای نفت آمریکا در مزایده شرکت خواهند کرد و شرکت نفت تکران در مزایده اجتنابی شصت درصد سود به نفع ایران را پیشنهاد خواهد کرد. نماینده شرکت استاندارد در پل گفت: ما حاضریم شصت و یک درصد از مجموع سهام را به ایران اختصاص بدهیم. معاون شرکت نفت موسکونی واکوپوه گفت، شرکت ما با دادن ۶۵ درصد سود خالص به دولت ایران موافق است. یکی از کارشناسان اسو اوپل کمپانی اظهار داشت: که در صورت گرفتن امتیاز نفت ایران با دادن ۷۰ تا ۶۷ درصد سود خالص به دولت ایران موافق است.

نماینده آرامکو نیز گفت: اگر قرار باشد بهره برداری از نفت ایران به مزایده گذاشته شود، دولت ایران موافقت کند. این شرکت ۷۷/۵ درصد سود خالص را به ایران خواهد داد. (۴۱)

با این حال در دوران نخست وزیری دکتر محمد مصدق (۷ اردیبهشت ۱۳۳۳ تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲)، ایران علی رغم محاصره اقتصادی و فشار سیاسی دولتهای غربی و شرقی نتوان به واگذاری مجدد نفت به بیگانگان نهاد، ولی این امر پس از کودتای ۲۸ مرداد به وقوع پیوست.

حکومت کودتا به عنوان اولین قدم در این راه ابتدا روابط سیاسی بین ایران و انگلستان را که در دوره مصدق

موسسه علمی و مطالعات فرنگی
مركز جامع علوم اسلامی

فقط گردیده بود، در روز ۱۲ آذرماه ۱۳۳۲ برقرار کرد. برای تصاحب و بهره برداری از منابع نفتی ایران دولتهای انگلیس و آمریکا گسرسیومی هر یک از شرکتهای بزرگ نفتی آمریکا، فرانسه، هند و انگلستان و ایران تشکیل دادند. اما توافق بر سر چگونگی این ایجادول مشترک حدود یک سال به درازا انجامید.

دوره اول مذاکرات گسرسیوم مدتی پس از کودتا آغاز گردید ولی بدون آنکه نتیجه به پایان رسید. نور دوم این مذاکرات که میان علی امینی و هوارد پیچ نماینده گسرسیوم صورت می گرفت در اول تیرماه ۱۳۳۲ آغاز گردید. همزمان

با این مذاکرات در تیرماه ۱۳۳۲ قرارداد استخراج نفت شمال توسط شرکت مشترک ایران و شوروی به امضاء رسید. (۴۲) مذاکرات امینی - پیچ در تاریخ دهم مرداد به ۳۳ اعلام رسید و در بیست و هشتم شهریور ۱۳۳۳ قرارداد گسرسیوم به امضاء رسید که در بیست و نهم مهرماه به تصویب مجلس شورا و در ششم آبان به تصویب سنا رسیده مدت قرارداد بیست و پنج سال تعیین گردید که برای سه دوره پانزده ساله قابل تمدید بود. (۴۳)

سابقه

نفت در

ایران

این کرسیوم عبارت از هشت شرکت نفتی مهم بود که هر یک سهام مختلفی را در این خوان بزرگ در اختیار داشتند: بریتیش پترولیوم (چهل درصد) شل پترولیوم (چهارده درصد) - گلی اوایل (هفده درصد) موبیل اوایل (هفت درصد) - استاندارد اوایل (هفت درصد) تکرارک (هفت درصد) فرانس پترول (شش درصد) - امریکان ایلینج (درصد) (۳۶)

همزمان با تشکیل کرسیوم، پلندگوهای استعماری ادعای می کردند که دولت ایران در وضعی نیست که بتواند چانه بزند چون دنیا دیگر احتیاجی به نفت ایران ندارد و اگر به خاطر فشار دولت آمریکا به علل سیاسی نبود شرکت های نفتی آمریکا به هیچ وجه به نفت ایران علاقه مند نمی شدند.

دولت زاهدی نیز که وابستگی علنی به آمریکا داشت بر این امر تاکید می کرد. علی امینک مشیر وزیر دارایی کابینه گرونده اعلام انتشار اعلامیه مشترک ایران و کرسیوم گفت: بزار دنیا از نفت اشیا شده، وقت کویت و بحرین و چای نفت ایران را گرفته و دیگر از نظر اقتصادی به نفت ایران احتیاجی نیست.

زاهدی هنگام ارائه قرارداد کرسیوم به مجلس ادعا کرد که امتیاز به کسی داده نشد، و عهدنامه ای تنظیم شده است و ایران مالک بلا امتیاز نفت خود می باشد ولی وزیر و سرزیر انگلستان در این باره اظهار داشت:

باید به ملت انگلیس مزه دم هم که در این روزها که نفت ایران معدن با دست ما به جریان افتاد، خواهد توانست خیلی زود از آن استفاده نماید.

طبق این قرارداد کرسیوم علاوه بر حق اکتشاف و حفاری و استخراج و تصفیه نفت و تهیه محصولات دیگر و ضبط و ربط تأسیسات نفتی موجود همه گونه اختیارات ارشد و عملیاتی را دارا بود. (۲۵) نکته حائز اهمیت در قرارداد کرسیوم وجود داشت این بود که طبق ماده ۲۱ آن هیچ گونه اقدام قانونی یا اداری مستقیم یا غیر مستقیم و یا هرگونه عملی از طرف ایران نمی توانست این قرارداد را لغو کند. این ماده دقیقاً در جهت تنگی سازهی حوالی اثر قبیل واقع می شد صنعت نفت ایران تنظیم شده بود.

حدود حوزه امتیاز و شعاع عمل کرسیوم بسیار وسیعتر از شرکت نفت سابق بود چون قسمتی از خاک ملم چناران قسمت جنوبی استان کردمان، همه استان فارس، قسمت جنوبی استان اصفهان و استان خراسان، خوزستان و لرستان و جنوب کرمانشاه، جزایر خارک، گومرک، شیب، هندوراب، کیش، قشم، هنگام و هرمز در اختیار کرسیوم قرار گرفت.

اگر در سابق فقط شرکت نفت انگلیس و ایران منابع نفتی ایران را به هم می بخشد می بود، به موجب قرارداد کرسیوم این غارت به طور مشترک توسط شرکت های نفتی غرب انجام شد.

به موجب قرارداد کرسیوم، ایران نفتی را که توسط خود شرکت های خارجی استخراج می گردید در سه چاه به کرسیوم می فروخت و ادعای کرسیوم نیز در بنادر ایران آزا به دست رز می فروختند.

در مورد میزان تولید نفت ایران پنجمی تنظیم شده بود که تا مدت پانزده قرارداد نفت ایران به پایانی می رسید. در این چاروا، اخبار تعیین میزان تولید عملاً از ایران گرفته شده بود.

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، شورای انقلاب کلیه فعالیت های استخراج، اکتشاف و فروش نفت ایران را به دولت واگذار کرد و از کرسیوم مبلغ به شد و اداره صنعت نفت مجدداً در اختیار ایران قرار گرفت.

پس نویسه:

۱. تقویم صنعت نفت ایران چاپ شرکت ملی نفت ایران صفحه ۹
۲. مرسومی در تاریخ اسفندماه در ایران - ایرامین نیوسری - انتشارات اقبال و تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس - محمود محمود جلد سوم و طلای سیاه با بلای ایران - ابراهیم لسانی صفحه ۳ تا ۱۲
۳. تقویم صنعت نفت ایران، صفحه ۹
۴. طلای سیاه با بلای ایران، صفحه ۲
۵. تقویم صنعت نفت، صفحه ۱۰
۶. پنجاه سال نفت ایران - معصومی فاتح، حسین رجوع کتیب به سرنامه همورکان ترجمه دکتر جهانگیر قائم مقامی
۷. تقویم صنعت نفت صفحه ۱۰ و ۱۱
۸. پنجاه سال نفت ایران و جلد اول فراموشخانه و فراموشی در ایران اسامعیل رابین و طلای سیاه با بلای ایران صفحه ۴۲
۹. نفت، همند ایرامین هاینویر صفحه ۱۱۲
۱۰. پنجاه سال نفت ایران
۱۱. گذشته چراغ راه آینده است، صفحه ۲۲ تا ۲۷
۱۲. استاد نفت، از انتشارات دولت مصدق و کتاب نفت، ایران هاینویر صفحه ۱۱۲ تا ۱۱۵
۱۳. گذشته چراغ راه آینده است، صفحه ۱۹ و طلای سیاه با بلای ایران صفحه ۱۵۲ تا ۱۶۲
۱۴. کتاب نفت، همند هاینویر فر
۱۵. طلای سیاه با بلای ایران و پنجاه سال نفت ایران

۱۶. شرح مذاکرات مجلس بازرهم، طرح اعتبارنامه سید حسن نفی زاده
۱۷. فلات قاره و جزایر خلیج فارس، اسماعیل نورزافه نوشهری
۱۸. ده سال کوشش، دکتر حسین پیرنیا
۱۹. همان، صفحه ۷۳ تا ۷۸
۲۰. همان، ص ۸۸
۲۱. گذشته چراغ راه آینده است
۲۲. نفت و مسائل حقوقی ایران، دکتر محمدعلی موح
۲۳. فلات قاره و نقش میکی و ده سال کوشش، ص ۱۰۳ تا ۱۰۵
۲۴. پرنیا، همان مأمق صفحه ۱۰۷
۲۵. کتاب سیاه نفت، جلد اول
۲۶. گذشته چراغ راه آینده است
۲۷. همان منبع
۲۸. پرنیا، همان مأمق
۲۹. پنجاه سال نفت ایران
۳۰. استاد نفت
۳۱. گذشته چراغ راه آینده است
۳۲. اطلاعات تیزر ماه ۱۳۳۲
۳۳. تقویم صنعت نفت صفحه ۲۴
۳۴. فلات قاره و جزایر خلیج فارس صفحه ۸۴ و ۸۵
۳۵. گذشته چراغ راه آینده است، بخش سیمه
۳۶. همان منبع
۳۷. اطلاعات آفر ۱۳۳۹
۳۸. فلات قاره و جزایر خلیج فارس ۱۳۵۰
۳۹. همان، خرداد ۱۳۵۲
۴۰. همان، مرداد ۱۳۵۲

مراثر ترغدهای کرسیوم هیچ گاه درآمد نهایی ایران از پنجاه درصد تجاوز نمی کرد. به موجب این قرارداد ایران متعهد شد که بیست و پنج میلیون لیره به عنوان فرامت و بهای داراییهای مربوط به بخش و پالایشگاه کرمانشاه (بخشراش فعلی) به شرکت نفت انگلیس و ایران بپردازد علاوه بر آن پنجاه و یک میلیون لیره هم از محل مطالبات ایران در نزد شرکت نفت انگلیس و ایران موجود بود که آن هم جزئی از فرامت تلقی گردید. در نتیجه مجموع فرامت نفتی ایران به ۶۶ میلیون لیره بالغ شد (۳۶).

قرارداد ۱۳۵۲

در تاریخ ششم آذر ۱۳۳۹ رقمی تهران منتشر شد که طی آن با اتمام و اتمام ثابت شده بود که سهم ایران از نفت خود یک دوازدهم قیمت واقعی آن است، یک ماه بعد در تهران مذاکرات نفتی میان ایران و نمایندگان کرسیوم آغاز شد. این مذاکرات ظاهراً پیرامون کسب استقلال نفت از غولهای نفتی انجام گردید (۳۷)

در تاریخ بیستم اسفند ۱۳۳۹ چند شرکت امریکایی، آلمانی و ژاپنی برای مزایده نفت ایران پیشنهادی دادند. این پیشنهادات، جهت اکتشاف در مناطق جدید نفتی ایران صورت گرفت.

در شهریور ۱۳۵۰، وزیر اقبال رئیس وقت شرکت نفت در لندن با کرسیوم و دولت انگلیس مذاکراتی در باب نفت انجام داد. این مذاکرات به بیستم شهریور همان سال، خاتمه یافت. این مذاکرات تقریباً مسکوت باقی ماند تا آن که بار دیگر ایران تقاضای مذاکره با شرکت های حاضر در کرسیوم در امر درآمد نفت را نمود (۳۸)

در نهم اسفند ۱۳۵۱ هیات نفتی ایران به لندن عزیمت نمود.

در تاریخ سوم خرداد ۱۳۵۲ قراردادی میان ایران و کرسیوم منعقد گردید (۳۹)

قرارداد جدید در بیست و ششم تیر ماه ۱۳۵۲ تقدیم مجلس گردید و مجلس نیز در نهم مرداد قرارداد را تصویب کرد (۴۰) و بدین ترتیب قرارداد جدید نفتی پس از یک سری تبلیغات و سرو صدا به موقع اجرا گذارده شد. این قرارداد هیچ تفاوتی با قرارداد کرسیوم نداشت و جدوا لقی قسمه آن